

nem esett hijánosság; mert tsalhatatlan igaz: kit jól neveltek, ki nevelésében nem szenvedett fogyatkozást, az bizonynal megtudja betsülni azokat, kik neveléssel foglalatoskodnak. Ritka, igen ritka a' nevelő eránt való megtiszteltetésnek 's háládatosságnak példáját alkalmatosságom vala nem régiben látni, egy Hazánkban fő Méltóságokkal tündöklő, nagy eszéről, széles tudományáról esmérletes, jeles erköltseire, 's érdemeire nézve tisztelt Férjfiúnál, ki a' jobb ízlés szerint el rendelt pompás kertjében *) egy igen szép helyen Emlékjelt állított fel volt nevelőjének. Az ilyen tselekedet a' legnemesebb szívet árulja el, és mennyei áldást érdemel!

A' ki nem érzi magát vétkesnek azokban, a' miket elő adtam, nints oka, hogy morogjon ellenem, 's észrevételeimre nehezteljen; a' ki pedig hibázott, annak alkalmatosságot nyújtottam, botlásának megfontolására, 's talán megjobbítására is, a' mire ezen Értekezésemmel tzeloztam.

Kovácsóczy Ádám.

3.

Methodológiai Próbatétel.

Rövid Elő-értések.

Hogy a' Tudományok' öszveségét bizonyos rendszer (methodus) alá vehessük, és mint Egészet alkothassuk: múlhatlan szükség egy olly pontot keresnünk 's felvennünk, melyben az Egésznek műszersége központosítassék (concentrálódjék). Ennek a' pontnak természetesen olyannak kell

*) Lovas Berényben.

lennie, melly az egésznek is mint egésznek, 's a részeknek is külön külön, minden kifogás nélkül alapjok 's múlhatlan feltételek legyen. Hogy e' pontot a' tapasztalás' útján fel nem lelhetjük, azt úgy vélem, minden ember általláthatja, a' ki e' dologról philosophice gondolkodhatik; mert a' tapasztalás' eszközlője — a' mi tökéletlen testi érzékeink — tökéletes tudásnak sinór-mértékei nem lehetnek, sőt inkább azt mondhatjuk, hogy a' csupa tapasztalás (mera experientia) a' tudásnak épen ellenkezője. Mindazáltal ebből épen nem az következik, hogy a' tapasztalás az emberi tudásnak köréből számkivetődhetnék, vagy számkivetetni tartozna, hanem csak az, hogy a' csupa tapasztalás tudásra teljességgel nem vezérelhet, (mint a' *Materiálisták*' Zászló hordozója *Helvetius* olly bízvást állítja), és a' mit a' tapasztalati észnek (*Verstand*) segéllyével fogunk is fel, az is csak a' tiszta észnek (*reine Vernunft*) elegyülése által játszhatik tudásnak színét, magában pedig semmi sem, nem lévén élete. Csak az következik hát ebből, hogy a' tudást az ideális ész alkotja ugyan, de a' mellyben, hogy emberi tudás legyen, a' tapasztalati észnek is része van (mert a' tiszta tudás, Isteni tulajdon), a' mint ezt az emberi tudományok' ágaiban 's kifejléseiben nyilván láthatjuk.

De minekelőtte ezekre mennénk, szükség a' feljebb említett alap-pontot kikeresni, melly az egész tudás' organismusának lelke; ezt pedig a' mint mondánk, a' tapasztaláson túl kell keresni. Ez a' pont tehát nem lehet egyéb, mint a' tudásnak tapasztalástúli (*transcendental*) legfelsőbb ideája, vagy a' mint *Schelling* kifejezi, az őstudás (*Urwissen*), melly alatt olly pontot értünk, a' mellyben a' tudásnak legtisztább ideája, minden képestség nélkül a' maga általános egységében

gében vëtetik; ez tehát a' tudás' minden lehetõ nemeinek magánálló okfeje 's középpontja; és a' tudományok nem egyebek ennek különbféle reflexeinél, vagy érthetõbben módosulásainál. — Magát az õstudást pedig esmeretesebb kifejezés' okáért, concrete, általános észnek (absolute Vernunft) nevezem.

Az általános ész, éppen azért, mert csupa idea, soha a' mi megfogásunk' körébe nem eshetik, és annak tárgya nem lehet, hanem csak láthatlan okfeje, vagy is lelke, mellyben mint egészben, a' tudományoknak minden lehetõ elágazásai benne foglaltatnak, és éltõket belõle merítik, a' nélkül pedig csonka vagy is inkább holt tagokká, töredékekké válnak. — A' ki a' tudományoknak ezen általános központjához fel tud emelkedni, és abban mint egészben minden rész-tudományoknak alapjokat, kiszármazásokat 's összvefûggésöket felfogni, arról mondhatjuk el, hogy tudományos szellemmel, észlánggal (Genie) bír; a' nélkül pedig csak Ács (Mechanicus), a' ki a' másoktól alkotott élő ideákat mesteremberkép' õszverakja, a' nélkül, hogy annak lelkét értené és érzené. Azonban meg kell jegyezni, hogy az észláng minden nembn a' természet' ajándéka, nem pedig nevelés által szerzett jószág, vagy vak történet játéka, mint Helvetius igen hibásan véli, a' ki azt hol alma huppanásból, hol tilalmas vadászatból, hol egyéb telletullákból magyarázza, 's ez által sokakat, kik õ benne a' bölcseségnek minden kincseit elrejtve hiszik, tetemesen elámit. Az embernek, mint empirikus lénynek kifejlését eszközölhetik külsõ tûnemények; de magát a' tudást soha sem eszközölhetik. A' való tudás nem ama magasztalt: *Tantum scimus, quantum memoria tenemus*-ban, hanem az általános tudásban áll; megtanúlhat valaki ezer könyvet is,

a' nélkül, hogy a' való tudásnak birtokában legyen; az emlék-tehetség csak mechanikus tudást eszközölhet, következésképen az általános ész nélkül semmit ér. Az egy forma szorgalmú emberek közt is melly szörnyű különbségek vagynak: jól tudhatják az empirikusok is. A' mechanicus (könyv nélkül való) tanulásra nézve egyik egész héten tanulja, a' mit a' másik óra múlva hiba nélkül elmond: épen így van a' dolog az elő tanulásra, vagy az értésre nézve is. — Így kell gondolkoznunk az észlángról is. Száz ezren láthatnak almát huppanni a' fáról, a' nélkül, hogy a' nehézség' törvényeiről álmodni is tudnának; s valóban Newton sem tudott volna, ha a' mathézisi s physikai észláng benne nem lett volna, mellynek elég tanúbizonysága az, hogy már gyermek korában az Euklidesz' munkáit, mint valami mulattató darabot, vagy saját elme-szüleményét olvasta*). Hasonlóul a' ki a' nagy Shakespeare felől, ezen eléggé soha nem bámulható genie felől azt hiheti, hogy ő a' tilalmas vadászat nélkül soha genie nem lett volna: az őtet teljességgel nem esmeri, és így róla ítéletet sem tehet. — A' genie kimutatja magát a' soha nem tanult pór emberben is, ha szinte az empirikus tudományok szerint (a' tanulásnak elmulatása miatt) benne ki nem fejtözhetett is. Amaz Angol paraszt, a' ki soha sem tanult, és még is az eke megett akármennyi Columnákból álló számot, akármennyi Columnákból álló számmal pusztá eszéből sokszoro-

*) Newton las im zartem Altér die Elemente des Euklides wie ein selbstgeschriebenes Werk, oder wie andere unterhaltende Schriften lesen. Er konnte daher von der Elementargeometrie unmittelbar zu den höheren übergehen. Schelling's Vorlesungen über die Methode des academischen Studium. 8. Tübingen. 1803. S. 73.

zott minden hiba nélkül, nem birt-e számvetési genievel, ha szinte azt empirikos tudományossággal ki nem fejthette is? Az illy példák számlálhatatlanok volnának, ha öszve szedetnének, de ezekre senki sem ügyel, holott pedig itt van a' tudás' alapja. Innen fejthetjük ki azt is, miért veszi nehezen a' legtanulatlanabb ember is, ha ostobának mondatik? azért mert érzi magában az általános ész, vagy is tudás-tehetséget, ha szinte velők az iskolákat végig nem tanulta is. Látni ebből, hogy a' tudományoknak való szellemét vak történetből 's vastag empiriából hozni le, tetemes tévelygés. — Egyébkint, hogy a' Helvetius' elemes emberének tehetségem szerint megfelelni igyekezzem *) megvallom, hogy a' mi a' genienek állatját (essentia) illeti, melly szerint az új ideák' alkotásában áll, azt ő is láttatott eltalálni, noha nagyon a' maga módja szerint fejezé ki, új találmányokat tévén az észlágnak ismértető címeréül.

Azonban az általános ész, a' mint említünk csak idea lévén: ha belőle az emberi tudást felfogni és elrendelni akarjuk, szükség azt magunkra szabnunk; ez pedig csak ellentét (Gegensatz, relatio) által eshetik meg, melly nélkül mi az általányt teljességgel meg nem foghatjuk. Így tehát az általány, mihelyt reánk képest vétetik fel, külön válik a' maga két alsóbb formájira, úgy mint ideális és reális oldalra. Ez a' reánk képest vett ész lészen osztán emberi ész, az az, minden emberi ismereteknek 's tudományoknak kútfeje; de a' tudásnak fő okfeje túl ezen, az általános észben lesz, a' mellyben áll minden tudományoknak lelkök és életök.

*) L'homme d'esprit profit de tout. Oeuvres de M. Helvetius 8. a Lille. Tom. 2. p. 455.

Ebből az általános pontból vezetni le a' tudományokat igen fáradságos, és nehéz értelmű dolog lenne, a' mit rövid úton elérni lehetetlen volna. De én más tekintetből sem tehetném ezt: ugyan is én minden tudományoknak ismeretökkel nem dicsekedhetem, sőt mi több, határos csekély tehetségem mellett arra nem is igyekezhetem. Légyen elég tehát én tölem a' tudományok' egybealkotását a' képestsleges észből megpróbálnom; ezt is csak annyiban, mennyiben annak némelly ágai előttem historice ismeretesek; a' mi pedig azoknak belső állatjokat illeti, az a' körül meg-eső hibázásokat megjobbítani, azokra hagyom egész bízalommal, kik azt igazán tudják és értik.

Az elébb felvett osztály szerint az emberi észnek két oldala lévén, úgy mint ideális és reális oldala: a' szerint az emberi tehetség is két nagy szakaszokra oszlik. Az ideális észnek alkotásai a' tudományok; a' reális észnek alkotásai pedig a' mesterségek. De jegyezzük meg, hogy e' kettőt az egész, az az, általános ész köti egybe, és így a' nélkül mind a' kettő nem csak egymástól örökre el volna szakasztva, de magában sem állhatna fel. Mind a' kettőnek élete az általány.

E l s ő O s z t á l y

A' szép Mesterségek.

Előre megjegyzem, hogy a' mesterségeknek 's tudományoknak nem Encyclopaediai foglalatjokat; hanem csak rendszeröket 's az egészben lévő helyheztesöket akarván előadni: azokat egész mélységökben meghatni (penetrálni) nem szándékozom, 's nem is telnék tölem; csupán csak címjeiket 's közönséges értéköket fogom illetni; a' mélyebb vi'sgálatokat, és jobbitásokat az ahoz értőknek hagyván.

Hogy a' művészség azt, a' mit a' philosophia subjective alkot, objective állítja elő, abban minden mesterség értők megegyeznek. Ennek tehát jelenetei tárgyasok, de nem kell feledni, hogy kútfeje a' subjectivitás. Az igazi művész azt valószínűsíti meg, a' mi az ő lelkében élve áll, 's ez az általános tudás (észláng) teszi őtet művésszé, 's a' művet is élő művvé; ez nélkül pedig nem egyéb lelketlen faragcsálónál, és épen itt vonatik az a' linea, melly a' csupa mechanice tanult kézi mesterségeket, a' szép művek' köréből kitiltja, 's mellyen innen senki Avatottá nem lehet. Nem kell tehát a' szép műveken akármiféle kézi csinálmányokat érteni, hanem azt a' szentebb mesterséget, a' melly a' régieknek kifejezésök szerint, az Istenek' műszere, Isteni titkok' jelentője, az ideák' felfedője; az örök szépség, mellynek fertézetlen sugára csak tiszta lelkeket belől világít, 's mellynek alakja a' testi szemnek épen olly rejtett 's hozzájárulhatlan, mint a' Valóé *).

Bendavid a' szép műveket matheiziszi lineákból alkotta, és a' szerint osztá három felé, u. m. Ūrnek (Schöne Künste des Raums), időnek (der Zeit), és űrnek és időnek (des Raumes und der Zeit) szép műveire **). Ez ugyan a' maga helyén maradhat: mindazáltal inkább láttatik a' szép művek' lelkével egyezni az O k é n' felosztása, a' ki azt é r z é k e k (Sinn) szerint osztja fel.

*) Welche nach den Ausdrücken der Alten, ein Werkzeug der Götter, eine Verkündigerin göttlicher Geheimnisse, die Enthüllerin der Ideen ist; die ungebohrne Schönheit, deren unentweihter Strahl nur reine Seelen inwohnend erleuchtet, und deren Gestalt dem sinnlichen Auge ebenso verborgen und unzugänglich ist, als die der gleichen Wahrheit. Schelling's Vorlesungen über die Methode des academischen Studium. S. 307—308.

**) Lazarus Bendavid's Beyträge zur Kritik des Geschmacks, 8. Wien. 1797, S. 30.

Az ő véleménye szerint csak két művész érzék van, úgymint: szem, és fül; és ez teljesen igaz, csak hogy meg kell jegyezni, hogy itt az érzéket a maga felső általános értelmében kell venni, melly szerint csak a fül és a szem teszen bennünket, mint érző lényeket, lelkiekké. E' szerint a' szép művek kétfélék, alak-művek (Künste der Form), és mozgás-művek (Künste der Bewegung).

a). A l a k - m ű v e k.

Minthogy mi akármelly alakot csak űrben vehetünk fel: tehát e' czikkely alá azok a' mesterségek tartoznak, a' mellyeket B e n d a v i d az űrnek szép művei alatt ad elő. — E' tekintetben a' tárgyas természetnek két főbb nézetei vétetnek fel, úgymint az egész, és az egyi (individuum, mikrókosmosz). — Az egésznek szép művi rajza az építés mesterség (Baukunst); az egyinek rajza a' képfaragás (Bildhauerkunst). — Ennek az ideál oldalról való ismételése, melly által a' massa elenyészik, és a' villáynak (Licht) 's árnyzatnak (nuance) csudás munkája által csak ideáliter adatik elő, a' festés (Mahlerey); mellynek újolagi ismételései, vagy is másodlatai a' fametszés, rézmetszés, és a' mái idők' találmánnya: a' kőmetszés.

B e n d a v i d e' czikkely alatt említi még a' kert-építést, és a' szép írást (Kalligraphia) mellynek egy ága az Angolok 's Francziák által most olly nagy tökélyre vitt b e t ű - m e t s z é s.

b). M o z g á s m ű v e k.

Ezek is épen a' szerint oszlanak fel, mint az alaknak rajzai. Az egész' mozgásának rajza, vagy a' mint O k é n mondja*), a' mindenség' kosmikus

*) Lehrbuch der Naturphilosophie, von Dr. O k e n. 8. Jena. 1811. 5. B. S. 372.

mozgásának rajza, a' Tán cz mesterség,
mellyre czéloz Schiller is a' táncznak remek
leírásában;

Sieh! Jetzt schwand es dem Blick, in wildem
Gewirr durch einander
Stürzt der zierliche Baudieser beweglichen Welt.
Nein, dort schwebt es frohlockend herauf, der
Knoten entwirrt sich,
Nur mit verändertem Reitz stellet die Regel
sich her.
Ewig zerstört, es erzeugt sich ewig die drehen-
de Schöpfung,
Und ein stilles Gesetz lenkt der Verwandlungen
Spiel. 's a' t. *).

A' Magyar nemzeti tánczról is van egy Hon-
ni értekezésünk Balla Károlytól **).

Az individuum' mozgásának rajza a' Mimi-
ka; mellynek ismétlése 's legfőbb kifejtődzése a'
szinjátság (Schauspielerkunst).

A' mozgás' rajzainak (Darstellung) is vannak
ideál ismétléseik. Nevezetesen a' kosmikus moz-
gásnak ideális rajza, — a' régiektől annyira ma-
gasztalt sphaera-zengésnek (Sphärenklang) valósú-
lása — a' Muzsika. E' tehát a' táncznak ideális
oldala, és azzal mulhatlan egybeköttetésben van.
— — Es ist des Wohllauts mächtige Gottheit,
Die zum geselligen Tanz ordnet den tobenden
Sprung.

ügymond Schiller a' feljebb említett helyen.

Az individuális mozgásnak ideális rajza;
vagy is azember' belső érzelmi harmóniás mozgá-
sainak kinyomása, a' Költés (Dichtkunst).

*) Friedrich von Schiller's Gedichte. 16. Wien 1815.
1. Th. p. 10—12.

**) Tudományos Gyűjtemény. 1825. VII. K. 85—1071.

Második Osztály.

A' T u d ó m á n y o k.

Ha a' Tudományokat az általános nézetből adnánk elő: úgy sok emberi tudományok (a' melyek tudniillik csak a' képestséges embernek lehetnek tudományok), a' valódi tudás' köréből kiesnének; ez pedig az emberiségnek tartozó tiszteletet méltán megsértené. Azért is mind illendőbbnek, mind helyesebbnek is itélem azokat a' szerint adni elő, a' mint a' képestséges emberben kifejtöztek, és a' lehetséges fő pontig előmentek; — az egésznek átlátására elégségesnek itélvén a' feljebbi rövid elő-értéseket.

Minden emberi isméretnek két tárgya van, belső és külső tárgy (subjectum et objectum), melyek magában a' tudásban ugyan elválatatlanok, de midőn a' tudományokról tárgyképen (objective) szóllunk, külön kell őket választanunk, és a' tudományok' seregét subjectiv és objectiv isméretekre osztanunk. Amazoknak tárgyak önnön maga az ember; ezeknek pedig a' külső világ, vagy természet.

Belső Isméretek.

I. Nyelvtudomány. (Philologia).

Legelső kifejtődzése az embernek a' nyelv, vagy az articulált hangejtésekre való tehetség. A' nyelvnek (Sprache) mágiája által nyilatkozza ki magát az ember, és ez által jut önneszmeletre. A' legtökéletesebb állatok is, noha általjában eszmélettel birnak, de ön-eszméletre nem juthatnak, mivel a' hangalkotásnak (articulatio tonorum) nincsenek birtokában.

A' hangejtések' titkának, alkatásának, külömbféle módosulásainak, és ezek által a' nyelvek' kü-

lőmbféle alkotásainak 's természetének előadása, a' philologiai legelső alap-tudománynak, az egyetemi nyelvphilosophiának tárgya; mellynek külön nyelvekre alkalmazását, azon nyelv' philosophica grammaticájának nevezük. Ezután következik a' szavak' elszármazásainak, hajtogatásainak, képestségeinek, 's ezekből a' nyelv' öszverakása' régulájának rendszeres előadások; nyelvtudomány (Grammatica).

A' szavaknak valóságokat, jelentésöket, értéköket a' Szótár vagy Szókönyv (Lexicon) adja elő különböző formák alatt. Ugyan is: vagy csak a' szavaknak pusztá jelentéseiket számlálja elő; iskolai szókönyv (Schullexicon); vagy a' származásnál fogva állapítja meg a' szavaknak jelentésöket 's értéköket; származtató szókönyv (Etymologikon), a' millyet készített nálunk, és szándékozik kiadni T. Kassai József Szerencsi Plébános Úr; vagy ugyan azon nyelv' szavainak az éghajlat, szokások 's egyéb környülmények miatt esett változásait 's hajlításait, és bizonyos tájékoknak saját szavaikat szedi öszve; vidéki szókönyv (Idiótikon); vagy az elavúlt 's szokásból kiment szavakat magyarázza 's fejtegeti; avúlt szókönyv (Glossarium); vagy a' jelentésben egymáshoz hasonlító szavakat 's kifejezéseket, egyszersmind azok' különbözesének kisebb 's nagyobb grádicsait állapítja meg; (Ezekben áll kiváltképen a' nyelvnek gazdagsága, és ezeknek igazi értésök teszi a' jó és szép sztilnek legteljesbb birtokába az embert) egyeztető szókönyv (Synonymikon).

A' Philologia' körébe tartoznak még a' kihalt régi nyelveknek tolmácsolásai, szó-fejtései, 's fordításai. Ezekből merítetvén a' régi szokásoknak, műveknek 's egyebeknek ismeretök: ide tehetjük a' Régiség tudományt (Archaeologia)

is, de csak annyiban, a' mennyiben philologiai értekezés alá esnek; mert művészi tekintetben az érzéktudománynak (Aesthetica), históriai tekintetben pedig a' történet írásnak körébe esik.

A' Philológiának alkalmaztatott része a' vi's-gálattudomány (Kritika), melly által akár régi, akár új elmémívek, és akármelly nemből légyenek, megbíráltatnak, foglalatjok, mivóltok, böcsők előadatik, hijánnyaik felfedeztetnek, 's azoknak jobbításokra út mutattatik. A' nyelv lévén alapjok minden emberi isméreteknek 's tudományoknak: látni való, hogy az a' tudomány, a' melly mindeniket igazán méltatja, ítéli és jobbítja, csak itt találhatja valóságos helyét. Megjegyzem még a' félre értésnek eltávoztatásáért, hogy itt a' philológiát, valamint egyéb tudományokat is, nem különválva (isolirt), hanem a' több tudományokkal való egybe függésében kell venni.

Illyen tekintetből ide lehetne talám tenni az egyetemi Litteraria históriát is, mint-hogy ez az emberi ismértek' tudományos egybealkatásainak történeteivel foglalatoskodik, a' mi a' szavaknak egybelánczolásai által megyen véghez. Egyébként ezt a' többi tudományok előtt, rövidség' okáért nem fogjuk emliteni, elégnek ítélvén itt megjegyezni, hogy minden tudománynak van különös Literatúrája, vagy is folytonos Kritiko-philológiája.

II. Beszédtudomány (Oratoria).

Második kifejtődzése az embernek a' beszéd. A' nyelv (Sprache) csak képeket adott az ideáknak, és csak azokkal a' képekkel foglalatoskodik; neki az alkotása (construálása) is, csak képes alkotás (formalis constructio), a' mellynek még semmi valósága (realitas), semmi élete nincs. Ellenben a' beszéd, a' megvalósúlt és megele-

nedett nyelv. A' beszéd tehát nem a' formák' alkotásában, hanem magának a' gondolatok' tárgyának ezen formákba öntésében áll, melly által a' forma a' tárgyal egyesül, és a' nyelv élő nyelvé, vagy beszéddé válik. A' Beszédtudomány tehát nem egyéb az élő szószerkezésnek, vagy a' mint nevezik sztilnek tudományánál, a' melly a' gondolatoknak, tárgyaknak és érzelmeknek organicus egybefűzésökben áll. Minthogy tehát a' beszéd vagy sztil, minden tudományok' kifejezésének a' philologia után mulhatlan feltétele: tehát ez mindenféle tárgyakról 's tudományokról értekezhetik; folyó beszéd (Prosa).

A' Beszédnek legfőbb alkalmaztatása, az, melly szerint a' sztilnek egész valósága (foglalattja, elevensége, szépségei, ereje 's a't) bizonyos feltételnek mindenképi felfejtegetéseire, ki ékesgetéseire, és egyszersmind az emberi elmének, és szívnek megindítására fordítatik; Ékesszóllás (Oratoria stricto sensu). Az Ékesszóllás öszveköttetésben van a' költéssel, a' mennyiben a' költésnek kinyomásai is a' sztil által mennek véghez, de az, hogy ennek ideális, az Ékesszóllásnak pedig reális aránya van, elválasztja őket; de a' legfőbb különözést a' szózengés (Rhythmus) teszi, melly a' költésben mulhatlanul megkívántatik, 's melly által az mesterséggé leszen. A' Költés és Ékesszóllás között van még egy nevezetes elme-szülemény, tudniilik a' Román. Ez a' Költéstől abban különbözik, hogy az érzelmeket az empirikos oldalról rajzolja, a' Költés pedig azokat idealizálni igyekszik. Az Ékesszóllástól pedig elválasztja a' históriás oldal, mellynek a' Románban uralkodni kell, csak hogy individualiter.

III. Történettudomány (Historia).

Harmadik kifejtödzése az embernek a' társaság, melly a' nyelvben és beszédben már ben-

ne foglaltatik, de az organismusban azoknak utánok következik. A' történetírás (Historia), mint tudomány, nem egyéb az emberi társaságok' alkotásának, feloszlásainak, egybeköttetéseinek, és az időben való folytonos kifejtődéseinek előadásánál; a' mint megtetszik onnan, hogy társaság nélkül (mellynek mulhatlan feltételei a' nyelv és beszéd) a' történetírás teljességgel elenyészne, és az emberi nemzetnek szintúgy nem lenne történetírása, mint a' többi nyelv és beszéd nélkül való oklatan állatoknak.

A' történetírásnak legelső része, 's annak mintegy alapja 's philosophiája, az emberi ség' története (Geschichte der Menschheit), melly az egész emberi nemnek kosmikus történeteit, az az, a' földnek külömbféle éghajlati, helyzetei és különös saját környülményei szerint való minémüségét, kifejtözését, 's előmentét rajzolja le, millyet készített valódi philosophiai szellemmel a' németeknél Herder. — Ezután következik az egyetemi történetírás (Historia universalis), melly az emberi nemzet' történeteit a' társasági alkotmányok' és egybeköttetések' rendén adja elő. — Mind kettőnek, azonkívül hogy a' világnak polgári alkotását kell alapúl tennie, melly az embernek természetes állapotja (az úgy nevezett Status naturae csak azért sem állhat meg az emberre nézve, mivel ha az való volna, az ember nem ember volna): egyszersmind az Isteni gondviselés' tükörének is kell tennie; azért is az egyetemi történetírásba csupa factumok' tiszta leírásai mehetnek bé, a' mint azok az időnek pillanatiban egymás után következnek, — minden közbe vegyített okoskodások és értekezések nélkül, mellyekben a' mái időkor olly igen gyönyörködik, holott az a' történetírást lelkétől megfosztja. — Ellenben az egyes országok' 's birodalmak' tör-

téneteiben, akármit mondjanak bár a' pragmatikus történetírás' ellenségei, majd nem lehetetlen, sőt úgy szölván szükségtelen azt elkerülni, ha érdeklökké 's tanúságosokká akarjuk őket tenni. Ezekre nézve tehát csak azt jegyezzük meg, hogy az illy írók a' magok okoskodásaikat a' História-nak lelkéből, u. m. a' polgári' társaságok' 's egybeköttetések' és a' történt dolgok' (res facti) természetéből merítsék, mert a' pszichologiai jegyzetek 's elméllések románba valók, melyeket históriában semmiképen nem vehetünk egyébnek, hanem annak a' mi, t. i. véleménynek, históriai románnak. Tagadhatlanul becsesbek 's tökéletesbek tehát az Álladalmi történetek (Staatengeschichten), melyek a' történeteket a' megállapított emberi társaság' természetéhez és egybeköttetéseihez képest adják elő, a' mi a' Hume' Históriaját mindenkor becsessé fogja tenni. — Vannak a' történeteknek egykorú napileírásai is (Journal), melyekben hasonlóúl a' történetírásnak lelkére kelletik vigyázni, ha azt akarjuk, hogy tökéletesek legyenek, és céljoknak megfeleljenek. Illyen napi leírásai vannak a' tudományok 's mesterségek' történeteinek is (Literatur-Zeitung).

Vannak még a' História-nak más ágai is, melyeket közönségesen segéd-tudományoknak neveznek. Ezek közt méltán első helyet érdemel annak múlhatlan feltétele, az Idő számolás (Chronologia), mivelhogy minden történet időben fejtőzik ki. Azután következik a' polgári társaság' Fejeinek, természeti származás, házasság-kötés, és elágazás szerint való történeteik (Genealogia), melyek, minthogy a' köz megegyezés szerint a' polgári társaságnak fő kormánnya ezektől függ, a' História-nak nagyobb részét magokban foglalják. Azután a' tapasztalati dátumok' 's országos jegyek' tudománya; nevezetesen az oklevelek'.

(Diplomatica); czímerek' (Heraldica); pecsétek' (Sphragistica); pénzek' (Numismatica); régi felírások' (Epigraphica); és egyéb régiségek' (Antiquitates) tudománya is történelmi értelemben. — Ide lehet tenni az individuális történet-írást is, vagy olly magányos személyeknek, kik a' polgári társaságra nézve akármiképen nevezetesekek és befolyással voltak, élet-írások (Biographia); ellenkező esetben, ha szintén történeteik valóságosak volnának is, történelmi értékek nintsen, hanem vagy emlék könyvek (Memoires), vagy Anekdótok' rendibe tartoznak.

A' társaságok' alkotásai, kifejtőzései, esetei 's el bomlásai a' föld' színén, és ahoz képest menvén véghez: ide tartozik a' földnek társasági törtérelje, vagy az úgy nevezett politikai föld leírás is (Geographia politica); a' melly nem egyéb, hanem a' föld' színének a' társasági állapothoz képest való el rendeléseinek, 's változásainak előadások. Ebben tehát a' nevek, felosztások, állapotok 's a' t. a' társaság' változásaival együtt szüntelen változnak, a' honnan látni, hogy ez is a' történet-írásnak elválhatatlan része.

Az emberi társaságos kifejtőzésnek legfőbb virágzatja és lelke az Álladalom-alkotás, és a' Törvényhozás, a' mellyek ideájokra nézve a' philosophiába tartozván, itt azoknak csak tapasztalati alkalmaztatásait hozzuk elő. Az álladalom alkotásnak empirikus nézetét elő adja az Ország leírás (Statistica), melly a' Nemzetnek természetét, erkölceit, társaságos egybe kötetéseit, kormányzását, a' földnek minéműségével, helyzetével 's termékeivel együtt, öszve függésben írja le *). — A' törvény-hozásnak tapasztal-

*) Az Ország le írása (Statistica) tudományos és meghatározott előszámlálása az Ország mostani emlékeze-

lati képviselője a' szabott törvény (Jus positivum), melly az által különböztetik meg a' természeti törvénytől, hogy ez azért tilt némelly tetteket, mivel magokban rosszak; a' szabott törvény szerint pedig azért rossz valami, mivel meg van tiltva *). A' szabott Törvény-tudomány két részre oszlik: közönséges törvényre (Jus publicum, Staatsrecht), és magányos törvényre (Jus privatum, v. civile), mellynek egy ága a' büntető törvény (Jus criminale). A' régi törvény kútfők között nevezetes a' Római törvény (Jus Romanum), mellynek, Róma egykor a' világnak Ura lévén, szembetűnő befolyása vagyon sok nemzeteknek törvényeikbe.

IV. Ész tudomány (Philosophia).

Negyedik kifejtőzése az embernek a' tudomány, vagy is az ész' tehetségeinek, mellyek eddig csak tapasztalati tárgyakra forditattak, tiszta megfogatokra alkalmazása. Bár mint meggyőztessék is a' felől a' philosophus, hogy mindennek alapja az általányban van: soha mindazáltal emberi ész arra nem mehet, hogy az általányt a' maga mivoltában felfoghassa; kénytelen tehát azzal megelégedni, hogy megfogásait minél tisztábbakká 's minél előbbekké tehesse. E' szerint a' philosophia az emberi észnek amaz isméretes két oldala szerint (ismerő 's cselekvő tehetség) két nagy részekre oszlik, úgymint elméllő (theoretica)

tes dolgainak. Az Európai nevezetesebb Országoknak rövid leírása Németh László által. 4—5 l.

*) Jus positivum in eo distingvitur a naturali, quod mutari possit, etiamsi maneant omnes eadem circumstantiae, cum quibus ante obligabat: sicut et in eo, quod quae jure naturae prohibita sint, quia in se mala, quae autem jure positivo e contra mala, quia prohibita. Andree Vallensis (de Vaux) Paratitla Juris Canonici. 8. Tyrnaviae. 1772. Pars. 1. p. 7.

és gyakorló (practica) philosophiára. Az elméllő philosophiának, vagy Metaphysikának nevezetesebb részei: a' lény tudomány (Ontologia), melly a' dolgoknak állatjait fejtegeti; a' világ tudomány (Kosmologia), melly a' világ' alkotmányának alapjáról, természetéről és törvényeiről tanít; Szellem tudomány (Pneumatologia), melly a' léleknek külömbféle kifejtőzéseit és jeleneteit adja elő; és ész-vallás tudomány (Theologia naturalis). — A' gyakorló philosophia pedig két fő részekre oszlik, mellyek: a' természeti vagy társasági köteleztetésnek tudománya (Jus Naturae), a' melly minden szabott törvényeknek változhatlan örök kútfeje és kormányozója; és az erkölcsi köteleztetések' tudománya (Ethika). — E' kettőt egybe köti az érzék tudomány (Aesthetika), melly a' valóhoz és jóhoz, hozzá adván a' szépet, a' philosophiának életet ad, és azt az észnek három alap-ideáján (Való, Szép, Jó) feldönthetetlenül megállapítja. — A' Philosophiára mintegy bevezetés a' megfogatok' tudománya (Logika), melly a' gondolkozásnak és ismeretnek feltételeit és reguláit tudományos alkatban adja elő.

Az öszveséges philosophiának a' társaságra alkalmaztatása a' Kormány tudomány (Staatskunst, Politica), melly a' társaságnak virágzását és boldogságát tárgyazza *); ugyan annak individuumokra alkalmaztatása, a' Nevelés tudomány (Paedagogia).

^{a)} Die Politik ist nichts anders, als die Kenntniz der geschichtesten Mittel, einen Staat fürchterlich, und seine Bürger glücklich zu machen; oder um eben das mit andern Worten zu sagen: die Kunst einen Staat zu regieren, und die öffentlichen Geschäfte zu verwalten. Freyh. von Bielefeld's Lehrbegriff der Staatskunst. 8. Breslau und Leipzig. 1. Th. 37. S.

V. Egész tudomány (Mathesis).

Az embernek legfelsőbb kifejtőzése a' tiszta idea, vagy is az egésznek, az általánynak olytán felfogása, a' millyenre emberi ész eljuthat; ezzel tehát az emberi tudás bőrekesztődik, 's ezen felül magából nem emelkedhetik.

Ezt az emberi tudásnak legfelsőbb grádicsát az Egész tudomány, vagy a' mint közönségesebben nevezik: Mennyiség tudomány (Mathesis) rajzolja előnkbe. A' mathezisnek okfeje az általános $egy=0$ (zéró), a' melly nemegyéb, mint a' mennyiségeknek különváltatlanságok (Indifferenz). Azonban a' Zéró csak ideális, nem reális foglalatja a' mathezisnek; nincsen abban valósággal se szám, se kép, sem egy, sem kettő, sem pont, sem linea, hanem csak ideáliter (non actu sed potentia). Úgy lehet erről gondolkozni, mint minden matheziszi ideákról. Van p. o. a' háromszegnek bizonyos ideája általjában, t. i. annak meghatározása (definitio), a' mellyben minden háromszegek benne foglaltatnak, a' nélkül hogy azért egy háromszeg valósággal létezne. Hogy a' háromszegnek ideája megvalósuljon, megkivántatik, hogy határozott, véges, tompa vagy hegyes legyen; szóval: ki kell neki magából lépni, 's megsokasúlni, más különben geometrikos Zéró marad.

A' matheziszi Zéró tehát nem egyéb, mint a' mennyiségnek határozatlan, egyszerű, örök formája, a' szám és kép (figura) pedig annak különvált soksága. A' mi a' Zéró végetlen intenzitással, az a' szám végetlen extenzitással. Hogy a' Zéró valósodjon, szükségképen ellentétnek kell fellépni, a' mikor az egyneműség, külömbözetlenség, elenyészik, és sokság 's külömbfészeség áll elő. Ezen kiterjedésnek első formája a' + (plus) és —

(minus). Minden külömbféléji a' mathezisznak, minekelőtte a' Zéróba áltmennének, $+$ és $-$ ra oldozódnak fel. Az egész arithmetica két számsoron nyugszik, t. i. allító (positiv), és tagadó számsoron. A' $+$ nem egyéb a' Zérónak állításánál (das Zero ponirt, bejahet), a' $-$ pedig ezen $+$ Zérónak tagadása.

A' tiszta Matheziis két részre oszlik; egyik a' Zéró' állításainak vagy tételeinek mennyiségéről való tudomány; számtudomány (Arithmetica); a' másik pedig ezen tételeknek eránnyairól (Richtung) tanító tudomány; Réptudomány (Geometria) A' külömbözés tehát abban áll, hogy az Arithmetica egyetemesb, a' Geometria pedig individuálabb vagy reálabb nézete az ideáknak.

A' mathezisznak három főbb alkalmaztatásai vannak, úgymint annak alkalmazása a' testek' eszszentziájára (nehézség); nehézségtudomány (Statica); továbbá a' testek' életére, mozgására; erőtudomány (Dynamica); és az erőmivekre; erőmivtudomány (Mechanica); azután következnek annak különösebb alkalmaztatásai a' vízre (Hydro·statica-dynamica; levegőre (Aërometria); tüzre (Pyrometria); világosságra (Optica); építésre (Hydraulica, Architectura navalis, militaris). A' polgári építésmesterség (Architectura civilis), a' melly a' helyeknek nem eligazításait's erősítéseit, hanem a' világ' alkotmányának szép művi rajzát tárgyazza, a' szép mesterségek' osztályába tartozik.

Az alkalmaztatott mathezisznak legfelségesb része, annak az egész mindenségre, a' megmérhetlen világ alkotmányra szabása, a' melly mind a' tiszta, mind a' praktikos vi'sgálatoknak kifogyhatlan kútfeje; Égtetttudomány (Astronomia); ennek individuálabb része a' mi földünknek, vagy a' kis világ alkotmányának matheziszi isméréte, a'

mint ez a' több égi testekkel, 's nevezetesen a' mi napi systemánkal egybeköttetésben van; m a-
thezisi földleírás (Mathematica Geogra-
phia *).

K ü l s ö i s m é r e t e k.

I. Természettudomány (Physica).

A' Matheziſzben az emberi kifejtözés bévé-
gezödvén, ezen túl menni néki lehetetlen, ha-
nem ha magából kilép, és a' rajta kívül lévő dol-
gok' öszveségét (terméſzet), mint ollyakat, fel-
fogja; 's ekkor egy új és széles pálya nyilik is-
mét elötte, mellynék ſzintúgy ſohol nem látja ha-
tárait, mint a' matheziſzi ideáknak. Itt ismét fel-
leli az általányt, a' világ' alkotmányát, minden
tárgyakat, csak hogy már más nézet alatt, t. i.
mint az ő belső törvényeitől függetleneket. Ezt az
egyetemi nézetét a' természetnek, melly az egy-
nek sokasúlását, és a' sokágnak vizonti egysé-
gét, vagy rövidebben a' természet' organismusá-
nak öszvefüggését és egységét adja elő; nevezik
T e r m é s z e t b ő l c s e s é g n e k (*Naturphiloso-*
phie). — Ettől a' közönſéges **T e r m é s z e t t u d o m á n y** (*Physica experimentalis*) abban külömbözik, hogy a' természetnek alkotó részeit nem öszvefüggésben, hanem különválva adja elő, melly szerint az nem egyéb a' testek' tulajdonságainak tudományánál. Ugyan a' Chemismust is, melly a' **T e r m é s z e t p h i l o s o p h i a** szerint a' természet' egyetemi életének egy processusa, a' Természettudománytól egészen különszakasztá, és abból egy különös tudományt (*Chemia*) alkotott, melly e' szerint nem egyéb tapasztalatok' Gyűjteménye.

*) A' Föld mathematica leírása; készítette Katona Mihály. 8. Rév-Komáromban 1814. 1. l.

nél; mindazáltal ez ellent nem áll abban, hogy a' Chémiát, a' mint az a' mái időben tanítatik, a' valódi és hasznos tudományok', sorába helyezzük. — A' természettudománynak a' világ-alkotmányra alkalmaztatása (Astronomia physica) az égitesteknek az ő különös tulajdonságaik szerint való egybefüggéseiket adja elő; a' természeti földleírás (Geographia physica) pedig a' mi földünknek természeti tulajdonságait veszi fel, a' mellynek philosophiai része a' Földtudomány (Geologia), melly a' föld' kifejtődzésének történetét 's momentumait írja le.

A' természeti tárgyaknak tapasztalatileírások közönségesen Természet-hisztóriának neveztetik, a' melly a' természet-világnak individuumait, elébb országokra, azután fő és al-rendekre (Classes), ezeket ismét nemekre, a' nemeket pedig fajokra osztja, bizonyos megismértető jegyek (character) szerint, 's így írja osztán le azokat. Ezen osztály szerint a' természetnek három országai vannak, mellyeknek előadásai három külön tudományt formálnak; az ásványokról tanít a' Mineralógia; a' plántákról a' Botanica; az állatokról a' Zoologia; mellyeknek ismét több feloszlásaik vannak.

A' physikának és chemiának alkalmaztatása a' bányászatra, az ércztudomány (Metallurgia); a' földmívelésre, a' Mezei gazdaság; a' művekre, a' művtudomány (Technologia).

II. Orvostudomány (Medicina).

A' természetnek közönséges ismerete után ismét visszatér az ember magára, hogy magát is, mint természeti tárgyat, mint a' természet' organismusának legfensőbb kifejtődzését 's virágzatját, ismerje. Ennek fundamentoma a' természetphilosophiában vettetik meg, nevezetesen az Organo-

généiában, Phyto-és Zoo-sophiában. De minek-utánna itt az életnek legfőbb kifejlését magában fellelte: külön-tudomány áll elő, a' melly egyenesen ő róla tanít; mint kisvilágról; a' honnan ezt általjában talán kisvilágtudománynak (Microcosmologia) lehetne nevezni. — Ennek legelső része az Érzékszertudomány (Organognosia); mellynek philosophiai oldala az organumok' értékeinek, a' külömbféle kifejletek szerint való meghatározások; egyeztető érzékszertudomány (Anatomia Comparata); tapasztalati alkalmazása pedig a' bonczolástudomány (Anatomia proprie dicta). — Azután következik az alkató részek' vagy érzékszerek' életének, munkásságának 's tulajdonságainak tudománya, élőtesttudomány (Physiologia); végre az életerőnek a' testhez való külömbféle képestségeinek (égészség, betegség) ismérte; Testérzéstudomány (Pathologia).

Itt nyílik már az ember' természeti Tudományának egy igen széles mezeje; a' tulajdonképi Orvostudomány. Ennek bevezetése egy oldalról az emberi egészség' feltartásának Tudománya (Dietetica), mellynek egy ága a' hosszú Élettudomány (Macrobiotica); más oldalról pedig, a' természeti dolgoknak orvosi ismértek, vagy azon erőknél 's tulajdonságoknak meghatározása, mellyekkel azok az életerőnek megháborított gyakorlataira (functio) nézve bírnak; Orvosszertudomány (Materia medica, Pharmacologia); — Azután következik maga a' Gyógyítástudomány (Therapia), és az Orvosi praxis (Klinika).

Vagynak az Orvostudománynak különösebb alkalmaztatásai is, melly szerint azok az organismusnak csak egyes részeire alkalmaztatnak; nevezetesen a' szemnek alkatására, kifejtőzéseire,

égeszséges 's beteg állapotjokra, és orvoslásokra; Szemorvostudomány (Oculistica); az érzékszerek' külső sérüléseinek gyógyítására; Seb-orvostudomány (Chirurgia); a' szülés' segítésére, mind mechanikai, mind dynamikai tekintetben *); Szüléstudomány (Obstetricia).

Az Orvostudománynak Chemiája, avagy az Orvosszereknek természeti és chémiái ismeretök, 's azok', elkészítéseinek és elegyítéseinek tudományok, a' Patikatudomány (Pharmacia). — Vannak az Orvostudománynak bizonyos társasági állapotokra való alkalmaztatásai is; nevezetesen: a' köz batorságra (Politia medica); a' törvényes állapotokra (Medicina forensis); 's katonai állapotra (Medicina militaris). — Legalsóbb alkalmaztatása, az Orvostudománynak tiszta empiriája; Házi orvostudomány (Medicina popularis). — Kiterjed ezenkívül az Orvostudomány az oktan állatok' bajainak gyógyításokra is, de csak gazdasági tekintetből; Barom-orvoslás (Veterinaria).

Isten-tudomány (Theologia).

Az emberi észnek két oldalaival, a' belső és külső ismeretekkel, az embernek tudás-köre be-záratik, és ő e' határokon túl nem mehet. Az ember a' mindenségnek tsak részeit vi'sgálhatja, de soha az Egészet meg nem ismerheti (ámbar a' tiszta ész által sejtheti); az Istent láthatja ditső munkájából Rom. 1. 20. de meg nem foghatja, annyival inkább azon képestségeket, mellyek vannak Isten között és emberek között, nem tudhatja. E' szerint a' világ' folyamatjában nem lát kérlelhetetlen sorsnál egyebet, és a' boldogság, mellyet szíve forróan óhajt 's eleinte feltalálnak vél, an-

*) Lásd: Tud. Gyűjtem. 1817. VII. K. 113—114. l.

nál idegenebb plántává válik előtte, mennél inkább közelít élete lenyugtához; mert bár melly kellemetes lázzadásokba hozzák is az ő egész lényét igen gyakran a' világi jók és remények: mindazáltal kéntelen általlátni, hogy abban a' mi el múlik, valóságos boldogság nem lehet. Illy küszködései közt az emberi észnek, mellyek öt ezerféle kecsegtető reményekre szabadítják, de meggyőződésre nem vezérelhetik: segédjére kele a' nyomorúlt embernek az ő hatalmas Teremtője, és felfedvén magát, a' maga dicsőségét, 's az emberi nemmel való képestségeit; egyszer'smind bizonyosakká változtatván az emberiségnek legszebb reményeit; megajándékozá őket egy olly örök szent palládiummal, mellyel míg bir az emberi nem, addig csalhatatlan osztályosa lesz az Isteni boldogságnak. Hit és rény ez életben; Halhatlanság és Boldogság a' másokban — ezek azok a' vezér-csillagok, mellyeket az Isten a' mi tanúságunkra és vigasztalásunkra feltüntett. — Ennek az időben lett kijelentésnek (positiva revelatio) kútfeje az úgy nevezett Szentírás (Biblia); tárgya pedig a' Vallás (religio), mellynek tudományos rendbe szedett öszveséges alkatja, közönségesen Istentudománynak (Theologia) neveztetik. Miben álljon ennek ideája, azt most itt nem fejtegetem, hanem csak azt jegyzem meg, hogy az Isteni kijelentés a' tiszta éssnek okfőjével egészen megegyezvén: annak tudományos alkotmánya, a' Theologia is, az emberi tudásnak minden nemeivel szépen egyezik, és annak minden ágaira kiterjed, a' mint e' következőkből röviden láthatjuk:

Legelőször is a' szép mesterségekre, mellynek nevezetesebb ágai theologiai tekintetben: a' Templom építés, mellyet méltán nevez Okén mesterségi mennynek (Kunsthimmel), a' mint maga

az Úr is így szóllott Salamonnak, midőn a' Jeruzsálemi templomot felépíté, és felszentelé: „Megszenteltem e' házat, mellyet építél, abba helyheztetvén az én Nevemet mind örökké, és ott lesznek az én szemeim és az én szívem mindenkor”. 1. Kir. 9. 3. — és a' templomi muzsika (Kirchenmusik), mellynek szent szelleme, bája, és fensége utól érhetlen. Azt mondja Okén a' muzsikáról: „A' muzsika az Istenhez vissza térés' óhajlásának kinyilatkozása. Eszméletlen teszi ez az embert egy bizonyos ismételten állapot után áhétózóvá; eszméletlen teszi őtet az Isteni nyugalomnak 's Isteni éldeletnek ezen állapotjába”^{*)}.

Ezután van a' theologiai philologia, 's legelőször is a' Szent nyelv tudomány (Studium Lingvae Sanctae) vagy is azon nyelvnek ismerete, mellyen a' kijelentésnek legelső dátumai íratlak, és azon beszéd módnak értése, mellyel a' Szentírás a' vallásnak igazságait 's kötelességeit elő adni szokta; továbbá a' theologiai szó fejtés (Exegesis), és annak reguláji; tolmács tudomány (Hermeneutica); a' kéziratoknak, írás módoknak, kútfőknek, dátumoknak megrostálásaik (Critica Sacra).

Theologiai Oratória, az az, a' kijelentett vallás' igazságainak és parancsolatainak ékes, hathatós, eleven és fontos kifejtései 's alkalmaztatásai, tanúság, vigasztalás, és kegyesség-serkentés végett; Papi ékesszóllás (Oratoria Sacra).

Theologiai Híztoria. Ebben egyetemi történet: a' természeti kijelentésnek történet

^{*)} Die Musik ist die Aeusserung der Sehnsucht zu Gott zurückzukehren. Bewusstlos macht sie den Menschen sehnsüchtig nach einem Zustand, den er nicht kennt, bewusstlos setzt sie ihn in diesen Zustand der göttlichen Ruh und des göttlichen Genusses. Oken a. a. O. S. 193.

írása (Vallások' történetei); a' különös két részre szakad, u. m. az Isten' választott népének Híztóriája (Zsidó Vallás' történetei); és a' Krisztustól állított lelki társaság' történetei; Anyaszentegyházi történet (Historia Ecclesiastica). Theologiai föld leírás (Geographia Sacra) azon helyeknek leírások, hol az Isten csodatételei által kinyilatkozta magát. Illyen az úgy nevezett Szent föld, a' hol az ő választott népe lakozott, és édes Megváltónk szenvedett, 's a' hol az ő Tanítványi a' Keresztyén vallást terjesztették; Theologiai élet írás, vagy a' Keresztyén vallásról tanút tévő és a' mellett szenvedő szent embereknek életírások (Martyrologia); Theologiai Státus tudomány, vagy is az Istennek egykori közvetetlen kormányozása (Theocratia); Theologiai törvény tudomány, melly két részre szakad; egyik az Istentől közvetetlen kijelentett törvény (Jus divinum positivum); másik: a' vallási társaságnak megállapított törvényei (Jus Ecclesiasticum).

Theologiai Philosophia; ebben a' Metaphysikát ábrázolja a' vallásnak ismereti alkotmánya; Hit tudomány (Theologia Dogmatica); az Ethikát a' Keresztyén Erkölcstudomány (Theologia moralis); az Érzéstudományt (Aesthetica) a' Keresztyén ábrándosság (Mysticismus); a' Neveléstudományt a' Katechizálás (Katechetica).

Theologiai Mathesis a' Szent Háromság' titka. Ha igaz volna, a' mit Okén mond, hogy a' Hadi tudomány a' legelső és legfőbb minden tudományok között, úgy a' Theologiában is felidézhetném, mint legfőbbet, a' külömbféle Hitelekezeteknek harczolásaikat (Theologia polemica), de ezt tudom egy igaz Keresztyén sem hinni el, valamint én nem hiszem. A' mit tehát a'

Hadi-tudományra bizvást felhozok, az nem egyéb mint a' Keresztyén vallásnak a' hitetlenek ellen való tudós, de szelíd védelmezése (Apologia).

Theologiai Természet tudomány a' Teremtés.

Theologiai Orvos tudomány. A' Lelki gyógyításnak kifogyhatlan kútfeje a' Keresztyén vallás. Magát a' gyógyítás' módját pedig a' Lelki gond tudomány (Theologia Pastoralis) adja elő. Orvosságokat nyújtanak a' Szentírás, és az abból gyűjtögetett leghathatósbb szereknek velejek (Quintessenz), és külömbféle foganatos készitménnyek (Ascetica).

Ezek szerint e' Methodológiának alkatja ez lenne:
Általános ész.

Tudomány világ.	Érzés.	Tárgy világ.
Belső ismeretek.	Szép művek	Külső ismeretek.

Az általános észnek két oldala van: Tudományvilág, és Tárgy-világ; öszveköti őket az Érzés, melly a' tudomány-világra nézve izlésnek, a' tárgy-világra nézve érzéknek mondathatik. A' tudomány-világból származnak a' belső (subjectiv), a' tárgy-világból a' külső (objectiv) ismeretek; az érzésből a' Szép művek.

Tölem Encyclopaedia nem telvén: elégnek kellett itélnem annak czimjeit bizonyos rendszer alá szedni próbálnom. A' hozzá értők jobb és helyesebb rendszert alkathatnak, de míg illyek szállalnának meg; légyen szabad a' gyakorlatlanabbaknak is próbálkozni. — A' mi illeti röviden az Encyclopaediának Literatúráját: a' Németek közt jelesebbek: Gesner sz. 1707. Reimarusz, Sulzer sz. 1710 + 1770. Adelung, Meinelke, Büsch sz. 1744 + 1794. Klügel sz. 1730 + 1812. Schmid, Buhle, és Eschenburg sz. 1743 + 1820. Különös figyelmet érdemel a'

most kijövő igen nagy Encyclopaediai Lexicon, melyet Ersch és Gruber adnak ki, és a' mellynek minden czikkelyeit a' máj legfőbb Tudósok dolgozzák. — Az Angolok közt igen régen megpróbálta e' nagy munkát a' halhatatlan Baco sz. 1560 † 1626. — A' Francziáknál Condillac sz. 1715 † 1780. Nevezetés ő nálók, és valóban nagy becsű ama nagy Dictionnaire Encyclopédique, mellynek egyik nevezetes Kiadója Diderot (sz. 1712 † 1784) vala.

Nálunk a' régi Apáczai' († 1659) Encyclopaediájától fogva alig láthatunk e' részben valamit. Örömmel említjük annakokáért Kanonok Molnár Jánost sz. 1728 † 1805, kinek életírását's munkájit lehet olvasni Tudományos Gyűjteményünkben. Kezdett egyet a' gyermekek' számára egykori nagy szorgalmú Rima-Szombathi Prédikátor és Esperest Szőke Ferencz († 1806) is, illy czím alatt: A' Tudományok' rövid Summája 8. Pozsonban. 1806, de a' mellynek második Kötetje, a' derék Férjfiúnak halála miatt ki nem jöhetett. — Egykori Sáros Pataki Professor Barczafalvi Szabó Dávid is készített egy rövid Áltnézést, illy czím alatt: A' Tudományok magyarul. — A' legújabb productum e' nemben, melyet Bachich József készített, van méltatva Tudományos Gyűjteményünkben.

Balogh Sámuel.

4.

Jó barátink-e, vagy ellenségink lehetnek nagyobb hasznunkra?

Evezünk az élet' tengerén, de nem tudjuk, mikor 's melly sziklába ütődik hajónk! Ma bol-